

PLATON – DÖVLƏT

YEDDİNCİ KİTAB

Mağara bənzətməsi

- Bundan sonra sən bizim insani təbiətimizi maariflənmə və maariflənməmək baxımından belə bir duruma... bənzədə bilərsən, bir bax: axı insanlar bir növ mağaraya bənzər yeraltı sığınacaqlardadırlar və bunlara uzununu boyunca geniş işıq zolağı düşür. Kiçik yaşlardan onlar orada boyunlarında buxov ayaq üstədirlər, yerləridən tərpənə bilmirlər, yalnız gözlərinin önündəkini görürlər, çünki buxov başlarını geri döndərməyə imkan vermir. İnsanların kürəyi uzaqda hündürlükdə yanan oddan gələn işığa tərəf çevrilmişdir, od ilə məhbəslər arasından isə yuxarısında oyunaqları göstərən fokusçuların öz yardımçıların arxasında yerləşdirdiyi pərdə arakəsməyə bənzər divarla hasara alınmış yuxarı yol keçir.

- Bunu təsəvvür edirəm.

- Həm də təsəvvür et ki, bu divarın arxasında başqa insanlar onun üstündən görsənmək üçün qaldırdıqları müxtəlif şeylər aparırlar; onlar ağacdan və daşdan düzəldilmiş heykəl və başqa canlı təsvirləri də aparırlar. Bu zaman adəti üzrə şeyləri apararlardan bəziləri danışır, başqaları isə dinmirlər.

- Sən qəribə məhbəslərin obrazlarını da qəribə təsvir edirsən!

- Bizlərə oxşar. Öncə sən düşünürsən ki, bu halda olan insanlar qarşılarındakı mağara divarında od işığının saldıdığı başqalarının, yaxud öz kölgəsindən başqa bir şey görə bilmirlər?

- Bir halda ki, bütün ömrü boyu başlarını hərəkətsiz saxlamağa məcburdurlar başqa nə görə bilirlər?

- Divarın arxasında aparılan predmetlər necə? Onlarla da eyni şey baş vermirmi?

- Daha doğrusu?

- Əgər məhbəslər bir-biri ilə danışa bilsəydilər düşünürsən ki, onlar hesab edərdilər ki, gördüklərinə ad verirlər?

- Hökmən.

- Sonra onların məhbəsinin yanından ötən çıxardığı hər hansı bir səs əks səda verərsə düşünürsən onlar bu səsləri divar üzərində keçən kölgələrə deyil, başqa bir şeyə aid edərdilər?

- Zəvsə and olsun ki, belə düşünürəm.

- Belə məhbəslər yanlarından aparılan predmetlərin kölgəsini bütövlükdə və tamamilə həqiqət kimi qəbul edərdilər.

- Bu labüddür.

- Onların ağılsızlıq buxovundan azad olub şəfa tapmasına, başqa sözlə onlarda buna bənzər hal təbii yolla baş versəydi onun necə ola biləcəyinə də göz önünə gətir.

Onlardan birinin buxovunu açıb birdən ayağa qalxmağa, boynunu tərpətməyə, hərəkət edib yuxarı - işığa tərəf baxmağa məcbur edəndə, bütün bunlar üzücü olacaq, öncə kölgələrini gördüyü əşyalardan gələn parlaq işıqda onlara baxmaq gücündə olmayacaq. Əgər ona deyilsə ki, indiyədək boş şeylər görmüşdür, indi isə varlığa yaxınlaşmaqla və daha əsl olan şeylərə müraciət etməklə düzgün baxış əldə edə bilər, sənə, o, nə cavab verərdi? Bir də əgər ona bu və ya başqa yanib-sönən əşya göstərib bunun nə olduğunu soruşsaydılar və cavab verməyə məcbur etsəydilər onda! Bu onu son dərəcə zor durumda qoymazdımı və öncə gördüklərində indi ona göstəriləndə olduğundan guya daha çox həqiqət olduğunu düşünməzdimi?

- Əlbəttə, o belə düşünərdi.

- Əgər onu bir başqa işığa baxmağa məcbur etsələr gözləri xəstələnməzmi və baxa bildiyi şeyi daha çox həqiqət sayaraq başını cəld ona tərəf çevirməzmi?

- Hə, elədir.

- Əgər kimsə onu dağın yuxarisına zorla apararsa və onu günəş işığına çıxaranadək buraxmazsa üzülüb belə zorakılığa hiddətlənməzmi? İşığa çıxanda isə onun gözləri işıq şüasından o dərəcədə zərbə almış olacaq olacaq ki, əsilliyi barədə indi ona deyilən predmetlərin heç birini görə bilməyəcək.

- Hə, belə tezliklə o bunu edə bilməz.

- Bir halda ki, o yüksəklikdə olan hər şeyi görməlidir, onda burada vərmiş lazımdır. Ən asanından başlamaq lazımdır: öncə kölgələrə, sonra insanların və müxtəlif predmetlərin sudakı əkslərinə, bundan sonra isə şeylərin özünə baxmaq lazımdır; bu zaman səmada olanları və səmanın özünü gündüz yox gecə görmək, yəni Günəşin yox, ulduzların və Ayın işığına baxmaq daha asan olardı.

- Şübhəsiz.

- Nəhayət, düşünürəm ki, bu insan Günəşin özünü görmək və onun sudakı və başqa yad mühitlərdəki əksini müşahidə etməyi yetərli saymayaraq xassələrini gözədən keçirmək durumunda olardı.

- Əlbəttə, bu ona nail olardı.

- Artıq onda o, ilin fəsillərinin və onların ötməsinin Günəşdən asılı olduğu, bütün görünən məkanda hər şeyin ona tabe olduğu və bu insanın, eləcə də başqalarının öncə mağarada gördükləri hər şeyin nə cürsə səbəbinin Günəş olduğu nəticəsini çıxarardı.

- Aydındır ki, o insan bu müşahidələrdən sonra bu nəticəyə gələcək.
- Bəs necə? O, özünün öncəki sığınacağı, oradakı müdrikliyi və məhbəs yoldaşlarını xatırlayaraq öz durumunun dəyişməsinə bəxtiyarlıq sayıb öz dostlarına acımayacağı?
- Hətta çox acıyacaq.
- Əgər onlar orada bir-birini sayıb tərifləsəydilər, yanlarından ötən əşyaları müşahidə edərkən daha iti baxışı ilə fərqlənəni, nəyin birinci, nəyin sonra və nəyin eyni vaxtda irəli çıxdığını başqalarından daha yaxşı yadda saxlayanı və bunun əsasında nə gözləndiyini öncədən bildirəni ödülləndirsəydilər, onda necə bilirsən, artıq məhbəsdən azad olmuş insan bütün bunların həsrətini çəkərdimi və məhbəslərin saydığı və onların üzərində nüfuzu olana həsəd aparardımı? Yaxud Homerin söylədiyi hissələrimi yaşayardı, yəni çox arzu edərdi ki,

*muzdur kimi tarlada işləyərək
bir tikə çörək üçün kasıb əkinçiyə xidmət edərək (1)*

məhbəslərin təsəvvürlərini paylaşmamaq və onlar kimi yaşamamaq naminə hər şeyə dözsün?
- Mənsə düşünürəm o, elə yaşamaqdansa hər şeyə dözməyi üstün tutur.
- Bu barədə də düşün; belə insan yenidən oraya düşsəydi və həmin yerində otursaydı, Günəş işığından birdən-birə üz çevirdiyi üçün gözləri qaranlığa bürünməzdimi?
- Əlbəttə, bürünərdi.
- Əgər o kölgələrin mənasını araşdıraraq bu əbədi məhbəslərlə yenidən yarışmalı olsaydı, onda necə? Gözləri uyğunlaşana və görmə qabiliyyəti korşalana qədər - buna isə uzun zaman tələb olunardı - o, gülüncə hala düşməzdimi? Onun barəsində deyirdilər ki, öz yüksəlişindən görməsi korlanaraq geri qayıtdı, deməli, yüksəlməyə can atmağına dəyməz. Məhbəsləri yüksəkliyə qaldırmaq üçün azad etmək istəyəni isə əllərinə düşəndə onlar öldürməzdimirmi?
- Yəqin ki, öldürərdilər.
- Bax, əzizim Qlavkon, bu bənzətmə öncə söylənilənlərin hamısına aid edilməlidir: görmə ilə əhatə olunan sahə məhbəs evinə bənzəyir, orada oddan düşən işıq isə Günəşə bənzədilir. Yüksəliş və yüksəklikdə olan şeylərin seyr edilməsi - ruhun ağılla dərk olunan sahəyə qalxmasıdır. Əgər bütün bunları qəbul etsən, onda mənim gizli fikrimi dərk edə bilərsən - əgər onu bilmək istəyirsənsə - onun doğru olduğu isə tanrıdan gizli deyil. Beləliklə, bax mən nəyi görürəm: dərk olunan şeylərdəki xeyir ideyası - son həddir və onu ayırmaq çətindir, ancaq elə ki, onu orada ayırdın, nəticə hasil olur ki, düzgün və gözəl olan hər şeyin səbəbi odur. Görünən şeylər sahəsində o, işığı və onun hökmranlığını yaradır, ağıl ilə dərk olunan sahədə isə xeyir ideyası özü hökmrandır və həqiqət və anlaq ondan asılıdır və onu şəxsi və ictimai həyatında şüurlu davranmaq istəyən insan görməlidir.
- Mənə çatan qədər sənənlə razıyam.
- Onda bax bu məsələdə mənimlə razılaş: bütün bunları qovuşan kəslərin insani işlərlə məşğul olmaq istəməyəcəyindən təccüblənmə; onların ruhu həmişə göylərə can atır. Bu da təbiidir, çünki yuxarıda təsvir etdiyimizə uyğundur.
- Bəli, təbiidir.

İlahi şeylərin (özlüyündə ədalətin) və insani şeylərin seyr edilməsi

- Nə olsun? Əgər kimsə ilahi seyrdən insani heçliyə keçərək önəmsiz və olduqca gülməli görünürsə, sənə, bu təccüblüdür? Ətrafdakı qaranlığa gözləri uyğunlaşmamış onu məhkəmədə və ya başqa bir yerdə çıxış etməyə və ədalətin, yaxud təsvirlərin kölgələri ilə bağlı savaşımağa məcbur edirlər, belə ki, onların haqqında ədalətin özünü heç vaxt görməyən insanların qəbul etdiyinə uyğun mübahisə etmək lazım gəlir.
- Hə, burada təccüblü heç nə yoxdur.
- Başa düşən hər bir kəs yada sala bilər ki, görmənin pozulması iki cürdür, başqa sözlə, iki səbəbdən olur: ya işıqdan qaranlığa keçdikdə, ya da qaranlıqdan işığa keçdikdə. Bu eynilə ruhla da baş verir: bunu ruhun qarışdığını və heç nəyə baxa bilmədiyini görməklə anlamaq olar. Mənasız gülmək yerinə yaxşı olardı ki, bu ruhun daha parlaq həyatdan gəldiyinə və buna görə də hələ öyrəşə bilmədiyindən tutqunlaşdığına və yaxud əksinə, tam cəhalətdən parlaq həyata keçərək işığın parlaqlığından kor olduğuna diqqət yetirilsin: onun bu halını və belə həyatını xoşbəxtlik, birinci halına isə acımaq olar.(2) Lakin ona baxdıqda əgər kiminsə gülməyi gəlersə, qoy o şəxs ruhun bu ikinci halından çox yüksəklikdəki işıqdan gələndə gülsün.
- Çox doğru deyirsən.
- Bir halda ki, bu doğrudur, onda biz bu ruhlar barədə bax, belə düşünməliyik: maariflənmək - bəzi şəxslərin təsdiq etdiyi kimi, yəni guya kor gözə işıq qoyulan kimi biliksiz ruha onların bilik qoymasından ibarət deyil.
- Doğrudur, onlar belə deyirlər.
- Bizim bu mühakiməmiz isə göstərir ki, hər kəsin ruhunda bu qabiliyyət vardır; ruhda hər kəsə öyrənməyə yardım alət də vardır. Lakin bədəni çevirmədən gözü qaranlıqdan işığa çevirmək mümkünsüz olduğu kimi hər bir təşəkküldən bütövlükdə ruh üz çevirməlidir: onda insanın dərk etmə qabiliyyəti varlığın və onda olan bütün parlaqlığın seyrinə davam gətirə bilər, bu isə bizim təsdiq etdiyimiz kimi xeyirdir. Doğru deyilmi?
- Doğrudur.

İnsanın ideyaların (eydosların) seyrinə yönəlmək bacarığı

- Bax, buradaca insanın yönəlmək bacarığı - onu necə asan və aktiv yönəltməyin mümkün olduğu təzahür edə bilər: bu heç də ona görmə qabiliyyəti vermək demək deyildir - bu qabiliyyət artıq onda var, lakin düzgün yönəlməyibdir və o lazım olan yerə baxmır. Gücü bax buna sərf etmək lazımdır.

- Görünür elədir.

- Ruha aid olan bir sıra müsbət xassələr, deyərsən bədənin də xassələrinə çox yaxındır: doğrudan da onlar ilk vaxtlar insanda olmaya bilər, onlar sonradan məşqlər vasitəsilə inkişaf edib vərdişə keçir. Lakin anlama qabiliyyəti, göründüyü kimi, olduqca ilahi qaynaqlıdır, o, heç vaxt gücünü itirmir, lakin yönəlməsindən asılı olaraq, gah faydalı və yararlı olur, gah da yararsız, hətta ziyanlı olur. Sən məgər səfeh adlandırılan, ancaq əslində ağıllı adamlarda ruhun fərasətli olduğunu, özlərinə lazım olanı tamam gördüklərini bilmirsənmi? Deməli, onlarda görmə pis deyil, lakin o, bu ruhların qüsurlu olmasına xidmət etməyə məcbur olmuşdur və onlar nə qədər iti görürlərsə, bir o qədər də şər törədirlər.

- Əlbəttə, mən bunun şahidi olmuşam.

- Lakin əgər erkən, hələ uşaqlıqda belə naturanın tamahkarlığa, ləzzətli yeməklərə və başqa həzzlərə və ruhun baxışını aşağı yönəldən qurğusun kimi ağır təbii yönümlərinin qarşısı alınarsa, onda bütün bunlardan azad olan ruh həqiqətə yönəlsin və o, insanların özləri də indi baxışlarının yönəldiyinə uyğun iti ağılla hər şeyi fərqləndirərlər.

- Bu təbiidir.

Bu bacarığın dövlətin idarə edilməsində rolu

- Nə olsun? Məgər öncə deyilənlərdən təbii və labüd olaraq aşağıdakı irəli çıxır: dövlətin idarə olunmasında maariflənməmiş və həqiqətə qovuşmamış insanlar kimi, ömrü boyunca özünü təkmilləşdirmək tövsiyə olunmuş insanlar yaramır - birincilər ona görə yaramır ki, onların həyatının vahid məqsədi yoxdur, şəxsi və ictimai həyatlarında nə etmələrindən asılı olmayaraq ona can atıb hərəkət etsinlər, ikincilər isə ona görə yaramırlar ki, artıq sağ ikən Xoşbəxtlər adasında (3) məskunlaşdıqlarını güman edərək könüllü hərəkət etməyəcəklər.

- Bu doğrudur.

- Bir halda ki, biz - dövlətin təməlçiləriyik, onda yaxşı naturaları ən yüksək adlandırdığımız dərkətməni, yəni xeyri görmək və ona çatmaq bacarığını öyrənməyə məcbur etmək bizim işimizdir; ancaq onlar yüksəkliyə qalxıb onu yetərinə gördükdə indi bizim zamanımızda onların etdiklərini etməyə biz yol verməyəcəyik.

- Nəyi nəzərdə tutursan?

- Biz yenidən o məhbusların (4) yanına düşmələrini istəməyərək onlara orada, zirvədə qalmağa yol verməyəcəyik və ən azı onlar məhbusların əməyinə və şan-şöhrətinə ortaqlar olacaqlar.

- Belə çıxır ki, biz bu görkəmli insanlara ədalətsizlik etmiş olacağıq və bizim ucubamızdan onlar bacardıqlarından pis yaşamağa olacaqlar.

- Dostum, sən yenə də untdun ki, qanun əhalinin hansısa bir təbəqəsinin rifahını deyil, bütün dövlətin xeyrini qarşısına məqsəd qoyur. Gah inandırmaqla, gah da güclə vətəndaşların ümumiyyətlə cəmiyyətə faydalılığına uyğun olaraq onların bir-biri üçün faydalı olmasına çalışaraq bütün cəmiyyətin birliyini təmin edir. Görkəmli şəxsləri o (qanun - A.T.) dövlətə cəlb edir, ona görə yox ki, onları istədikləri səmtə meyl etmək imkanı versin, ona görə cəlb edir ki, özü dövlətin möhkəmləndirilməsində onlardan istifadə etsin.

- Doğrudur, mən bunu unutmuşam.

- Nəzərə al ki, Qlavkon, biz filosof olmuş vətəndaşlara qarşı ədalətsiz olmayacağıq, əksinə, biz başqalarına qayğı göstərməyə və mənafeləri keşiyində durmağa məcbur etməklə onların qarşısında yalnız ədalətli tələblər edəcəyik. Biz onlara deyəcəyik: «Bütün başqa dövlətlərdə fəlsəfəyə müraciət edən insanlar dövlət işlərində iştirak etməməyə haqlıdırlar, çünki dövlət quruluşunun istəyinə baxmayaraq, onların özləri dövlətdən kənarında durmuşlar və o şey ki, özü cücərir öz qidası üçün heç kimə borclu deyil və orada ona xərc qoymaq istəyi yarana bilməz. Arı dəstələrində başçılar və çarlar olduğu kimi, sizi də həm özünüz, həm də başqa vətəndaşlar üçün biz doğmuşuq. Siz başqa filosoflardan daha yaxşı tərbiyə almısınız və yetkinsiniz, bu və ya başqa işlər üçün daha bacarıqlısınız. Ona görə də siz həmişə öz növbəsində başqa insanların həyatına girməlisiniz ki, həyatın qaranlıq tərəflərini seyr etməyi vərdiş edəsiniz. Bu həyata orada yaşayanlardan min dəfə artıq vərdiş edərək hər bir kölgənin və obrazın nə olduğuna baxın və tanıyın, belə ki, siz artıq gözəllik, ədalət və xeyirxahlıqla bağlı həqiqəti öncədən görübsünüz. Onda bizim sizinlə birlikdə qurduğumuz dövlət qəbilə davalarının və nəse böyük bir xeyir saydıqları açıq-aydın hakimiyyət uğrunda savaşa gedən indiki dövlətlərin əksəriyyəti kimi yuxulu yox, ayıq olacaq. Həqiqətdə isə iş bu cürdür: yönəltməli olanların hakimiyyətə daha az can atdığı yerdə dövlət daha yaxşı yönəldilir və qarşılıqlı ittihamlar tamamilə yox olur; yönəldicilər bunun əksinə kökləndikdə isə dövlətdə başqa hal yaranır.

- Şübhəsiz.

- Ancaq sən düşünürsən ki, bizim yetişdirmələrimiz bunu eşitəcək bizə itaət etməyəcək və növbə ilə vətəndaşlarla bir yerdə zəhmət çəkmək istəməyib xalis [varlıq](5) sahəsində həmişə bir-biri ilə olmağa üstünlük verəcəklər?

- Bu ola bilməz, çünki biz özümüzün ədalətli tələblərimizlə ədalətli insanlara müraciət edirik. Lakin hər halda onlardan hər biri indiki dövlətlərin hamısında asan yönəldicilərin əksinə olaraq zərurət olduğunu bilərək idarə etməyə razı olacaqlar.

- İş bax, bu cürdür, mənim əzizim. Əgər sən idarə etməli olanlar üçün hakimiyyətə malik olmaqdan yaxşı həyat tərzini tapsan, onda yaxşı quruluşu olan dövləti gerçəkləşdirə bilərsən. Axı yalnız belə dövlətdə altun sarıdan deyil, xoşbəxtlik baxımından daha zəngin olanlar: həyatı fəzilət və ağılla zəngin olanlar idarə edəcəklər. Əgər yoxsullar və lütlər özlərinə pay qoparmaq ümidi ilə ictimai sərvətə yol tapırlarsa xeyir gəlməyəcək: qəbul etmək olar ki, belə hakimiyyət ev içi, daxili savaşı iştirakçıları və qalan vətəndaşları məhv etməsinə bənzər bir hal keçirəcək.

- Tamamilə doğrudur.

- Bəs sən həqiqi fəlsəfənin həsr olunduğu vəzifələrdən başqa dövlət vəzifələrinə nifrət ifadə edən başqa bir həyat tərzini göstərə bilərsənmi?

- Zevsə and olsun ki, yox.

- Lakin hakimiyyətə vurulanlar hakimiyyətə gətirilməməlidirlər. Yoxsa bu sevgidə rəqib olanlar onlarla vuruşacaqlar.

- Şübhəsiz.

- Ən yaxşı dövlət idarəçiliyi işində tam səriştəsi və həm də başqa üstünlükləri olan və dövlət xadimlərindən daha fəzilətli həyat sürənlərdən başqa daha kimləri dövlətin keşiyində durmağa məcbur edəcəksən?

- Heç kimi.

- İstəyirsənmi belə insanların necə yarandığına və əfsanədəki bəzilərinin Aiddən tanrılara necə yüksəldiyinə oxşar olaraq onları yüksəkliyə, işığa nəyin köməyi ilə çıxarmaq mümkün olduğuna baxmaq?

- Çox istəyirəm.

- Ancaq bu saxsı parçasını çevirməkdən (6) ibarət deyil; burada ruhu hansısa toranlığın dibindən varlığın gerçək dibinə doğru çevirmək lazımdır: belə yüksəlməni biz haqlı olaraq müdrikiyə can atmaq adlandırırıq.

- Əlbəttə.

- Hansı növ idrakın bu imkana malik olduğunu gözdən keçirməli deyilikmi?

- Hə, bunu etmək lazımdır.

Xalis varlığın dərkinə yönəlmiş elmlər

- O halda, Qlavkon, hansı idrak ruhu təşəkküldən varlığa çəkə bilər? Lakin bu sualı verəndə ağıma bax bu gəlirdi: biz demədikmi [gələcək filosoflar] gənc yaşlardan hökmən hərbi işlə əsaslı tanış olmalıdırlar?

- Dedik.

- Deməli, bizim axtardığımız idrak bu sahə ilə də tamamlanmalıdır.

- Yəni nə ilə?

- O, hərbcilər üçün faydasız olmamalıdır.

- Əlbəttə, əgər bu mümkündürsə.

- Artıq söylədiyimiz kimi bizdə gimnastik məşqlər və yaradıcılıq sənəti hərbcilərin tərbiyəsinə xidmət edir.

- Hə, bunu demişik.

- Bununla belə gimnastika yarana bilən və eləcə də yox olan cəhətə yönəlmişdir - axı bədənin möhkəmliyinin artması və azalması ondan asılıdır.

- Aydınadır.

- Axı bu heç də axtarılan idrak deyil.

- Yox, o deyil.

- Lakin bəlkə, axtardığımız bizim öncə araşdırdığımız yaradıcılıq sənətidir?

- Amma xatırlayırsansa yalnız o, gimnastikaya müqabil idi; axı o, keşikçilərdə adət tərbiyə edir: harmoniya bilik verməyə də onları dayanıqlı edir, ritm isə onların hərəkətlərinə ardıcılıq verir. Onların nitqində yaradıcılıq sənətinə istər qondarma, istərsə də həqiqətə daha yaxın əsərlərə xas olan xüsusiyyətlər də olur. Axı o, xeyrə aparan və indi axtardığın idrak yaradıcılıq sənətində ümumiyyətlə yoxdur.

- Mənə çox dəqiq xatırlatdın: doğrudan da söylədiyimiz kimi onda belə bir şey yoxdur. Lakin, əziz Qlavkon, o, nədə ola bilər? Axı bütün sənətlər bir az qabadırlar.

- Əlbəttə. Əgər yaradıcılıq sənəti, gimnastika və bütün başqa sənətlər aradan çıxarsa, onda hansı idrak qalır?

- Dur. Əgər onlardan başqa heç nəyimiz yoxdursa gəl onların hamısına aid olanı götürək.

- O hansıdır?

- Hər bir sənətin, idrakın və biliyin istifadə etdiyi; hər bir insanın öncə bilməli olduğu ümumi.

- O nədir ki?

Say və rəqəm xalis varlığın dərkinin bölmələrindən biridir

- Boş şeydir: birin, ikinin və üçün nə olduğunu fərqləndirməkdir. Ümumiyyətlə mən bunu say və rəqəm adlandırırım. Məgər belə deyilmi ki, hər bir sənət və bilik ona yaxınlaşmağa məcburdur?

- Bəli, elədir.
- Hərbi iş necə?
- Bu onun üçün də labüddür.
- Bununla belə tragediyada Palamed hər dəfə elə edir ki, Aqamemnon gülüş doğuran sərkərdə kimi görünür. Axı Palamed - rəqəmlərin ixtiraçısı - orada özü barədə deyir ki, (sən diqqət yetirmisənmi?) o, özü İlionun əli altında olan dəstələrə sərəncam vermişdir ki, gəmiləri və s. şeyləri saysın, guya o vaxtadək onlar sayılmamışdı - görünür, Aqamemnon saymağı bacarmadığı üçün özünün neçə ayağı olduğunu da bilmirmiş.(7) Səncə, o, nə sərkərdə imiş?
- Əgər gerçəkdən belə olubsa cəfəngiyatdır.
- Sərkərdə üçün saymaq və hesablamaq elminin zəruri olduğunu qəbul edirikmi?
- Əgər hərbi işdə bir şey anlamaq istəyirsə, bundan başqa ümumiyyətlə insan olmaq istəyirsə, bu son dərəcə zəruridir.
- Lakin bu elmdə sən mən gördüklərimi götürsənmi?
- Məsələn nəyi?
- Öz təbiətinə görə bu elm insanı düşünməyə, yəni bizi axtardığımızı sövq edir, lakin heç kəs ondan gerçəkdən bizi varlığa cəlb edən bir elm kimi istifadə etmir.
- Nəyi nəzərdə tutursan?
- Fikrimi anlatmağa çalışaram. Amma müzakirəmizin predmetinə doğru bizi apararı özüm üçün necə fərqləndirəcəyimə sən də bax nə ilə razısan, nə ilə razı deyilsən bir başa söylə ki, biz bu yolla mənim sezmələrimin doğru olub-olmadığını aydın görə bilək.
- Onda yolu göstər.
- Göstərirəm bax. Bizim qavrayışımızda nə isə təfəkkürümüzü sonrakı axtarışa təhrik etmir, çünki duyğu ilə yetərcə müəyyənəyir; ancaq nə isə qətiyyətlə sonrakı axtarışı tələb edir, çünki duyğu etibarlı bir şey vermir.
- Aydındır ki, sən uzaqdan tüstü arxasından görünən predmet barədə danışırsan.
- Ancaq fikrimi yaxşı tutmadın!
- Onda nədən danışırsan?
- Eyni zamanda əks duyğu doğurmayan şey axtarışın davam etməsinə səbəb olmur, ancaq əks duyğu yaradan şeyi isə mən tədqiqata, axtarışa sövq edən şey adlandırırım, çünki duyğu yaxınlıqda və ya uzaqda olan predmetə aid olmasından asılı olmayaraq ona əks olan duyğuya nisbətən tək bir şeyi göstərir. Sən bunu sonrakı misalda daha aydın görəcəksən: bax, deyək ki, üç barmaq - çeçələ barmaq, şəhadət barmağı və orta barmaq...
- Hə, sonra.
- Hesab et ki, mən onlardan yaxında olan predmetlər kimi söz açıram, ancaq bax buna diqqət yetir...
- Nəyə?
- Onların hər biri barmaqdır - bu baxımdan onların arasında heç bir fərq yoxdur, ortada yaxud kənarında, ağ yaxud qara, yoğun yaxud nazik olsun eyni şeydir. Bütün bu şeylərdə əksər insanların ruhu təfəkkürə bax belə bir sualla müraciət etməyə məcbur deyil: «Bəs bu barmaq deyilən şey nədir?» Çünki göz barmağın eyni zamanda ona əks bir şey olduğunu heç vaxt göstərmir.
- Əlbəttə, göstərmir.
- Belə ki, burada o təbii olaraq düşünməyə sövq etmir və fikir törətmir.
- Təbiiidir.
- Sonra. Barmaqların böyüklüyünü və kiçikliyi göz yetərcə müəyyən edə bilərmə və görmə üçün barmaqların hansının ortada, hansının kənarında olması önəmsizdirmi? Toxunmaqla barmağın yoğun, nazik və ya yumşaq, bərk olduğunu dəqiq müəyyən etmək olarmı? Həm də başqa duyğular bütün bunları zəif bildirmirmi? Onların hər biri ilə belə bir hal baş vermirmi: təyinatı bərkliyi müəyyən etmək olan duyğunu məcburi olaraq yumşaqlığı da təyin edən duyğu kimi məcburi olaraq qəbul edilmirmi və buna görə də ruha bildirilir ki, eyni bir şeyi o, həm bərk kimi, həm də yumşaq kimi duyur.
- Hə, belə olur.
- Belə hallarda ruh anlaya bilmir ki, əgər eyni bir şeyi o, yumşaq adlandırırsa, onda onun barəsində duyğunun bildirdiyi bərklik nəyi bildirir. Ağır və yüngülün də duyulması eynilə bu cürdür: əgər qavrayış ağır yüngül, yüngül ağır kimi göstərsə, ruh onun ağır və ya yüngül olduğunu anlamır.
- Ruh üçün belə bildirişlər qəribədir və gözdən keçirilməyə ehtiyacı var.

Mühakimə və düşüncə xalis varlığı dərkətmənin yoludur

- Təbiiidir ki, belə şəraitdə ruh mühakimə və düşüncənin yardımından istifadə edir və ilk öncə duyğunun bu və ya başqa halda ona eyni predmet barəsində, yaxud iki fərqli predmet barəsində məlumat verdiyini aydınlaşdırmağa çalışır.
- Başqa necə ola bilər?
- Bunun iki predmet olduğu aydınlaşırsa, onda eyni və fərqli şeylər kimi görünəcək.
- Elədir.
- Əgər onların hər biri ayrı, birlikdə isə ikidirsə, onda bu iki təfəkkürdə bölünəcək, çünki iki bölünməyə onlar iki kimi deyil, bir kimi düşünüləcək.
- Doğrudur.

- Axı biz təsdiq etdik ki, görmə qabiliyyəti ilə biz böyüklüyü və kiçikliyi ayrı-ayrılıqda deyil, bitişik halda qavrayır, doğru deyilmi?

- Elədir.

- Bunu aydınlaşdırmaq üçün təfəkkür eyni zamanda böyüyü və kiçiyi eyni zamanda bitişik halda deyil, ayrı-ayrılıqda da gözdən keçirməyə məcburdur: bu, görməyə tam əksdir.

- Doğrudur.

- Onda ilk olaraq bu səbəbdən sual doğmurmdu: bu böyük və kiçik deyilən şey nədir?

- Sual buradan doğur.

Beləliklə də birini ağılla dərk edilən, o biri isə görünən adlandırırıq.

- Tamamilə doğrudur.

- O halda mən də indi demək istəyirdim: nə isə idrakı fəaliyyətə sövq edir, nə isə sövq etmir. Duyğuya eyni anda öz əksliyi ilə təsir edən idrakı sövq edən şey kimi təyin etdim, bu cür təsir olmazsa, onda düşüncə də olmayacaq.

- Mən indi anladım və mənə də elə gəlir ki, bu belədir.

- Sonra. Tək və rəqəm bu iki qrupdan hansına aiddir?

- Deyə bilmərəm.

- Sən öncə deyilənlərdən nəticə çıxar. Əgər nə isə bir təkə görmə ilə və ya başqa bir hiss orqanı ilə özlüyündə yetrinə yaxşı dərk edilirsə, onda barmaq misalında göstərdiyim kimi onun mahiyyətini aydınlaşdırmaq cəhdi yaranmır. Əgər bu təkədə daim hansısa əkslikdə aşkar edilirsə və o, öz əksliyi kimi birdən artıq bir şey olursa, onda hansısa bir mühakimə tələb olunur: bu halda ruh çəşməyə, axtarmağa, düşüncəni oyandırmağa və özünə sual verməyə məcburdur ki, özlüyündə - bu bir nədən ibarətdir? Bu yolla birin dərk edən varlığın seyrinə (8) sövq edər və aparardı.

Eyniyyətin seyrri

- Lakin əlbəttə, bunu biz eyniyyətin seyrində heç də az müşahidə etmirik: eyni şeyi biz həm bir kimi, həm də sonsuz çox kimi görürük.

- Əgər bir və ya tək ilə məsələ bu cürdürsə, bu eynilə ümumiyyətlə bütün rəqəmlərə də aid deyilmi?

- Başqa cür necə ola bilər?

- Amma axı hesab və say bütövlükdə rəqəmlərə aiddir.

- Əlbəttə.

- Özü də bəlli olur ki, həqiqətə də onlar aparır.

- Həm də çox yaxşı aparır.

- Deməli, onlar bizim axtardığımız idrak növünə məxsusdurlar. Hərbi onu ordu sırası üçün, filosof isə hər dəfə təşəkkül sahəsindən çıxıb mahiyyəti dərk etmək üçün onu mənimsəməlidir, əks halda o heç vaxt mütəfəkkir ola bilməz.

- Bu elədir.

- Ancaq axı bizim keşikçimiz - həm hərbi, həm də filosofdur.

- Nə olsun?

Ruhun təşəkküldən həqiqi varlığa yönəlməsi. saymaq sənəti

- Bu elm (hesab- A.T.), Qlavkon, qanun müəyyən etmək və dövlətdə yüksək vəzifə tutmağa hazırlaşan hər kəsə saymaq və ya hesab sənətinə müraciət etməyin gərəkliliyinə inandırmaq üçün münasibdir, həm də onlar bu sənətlə necə gəldi yox, təfəkkürün yardımı ilə rəqəmlərin təbiətini seyr edənə qədər - tacirlərin və alverçilərin etdiyi kimi alqı-satqı xatirinə deyil, hərbi məqsədlər üçün və ruhda təşəkküldən həqiqi varlığa yönəlməsini asanlaşdırmaq üçün məşğul olmalıdırlar.

- Gözəl deyilmişdir!

- Gerçəkdən indi hesab sənətini araşdırdıqdan sonra anlayıram ki, əgər onunla alverçi kimi deyil, idrak naminə məşğul olarlarsa nə qədər incə və bizim məqsədimiz üçün nə qədər faydalıdır.

- Amma onun faydalılığı nədədir?

- Bizim indicə söylədiyimizlə: o, inadla ruhu yüksəkliyə aparır və görünən, bədənlə hiss edilən rəqəmlə kimsənin əvəz etməsinə heç cür yol verməyərək özlüyündə rəqəmlər barədə düşüncəyə məcbur edir. Sən bilirsən ki, bu elmdə güclü olanlar təkin özünün fikrən bölünməsinə gülər və onu rədd edirlər, ancaq sən yenə də onu böləsən onlar təkin tək olmaması, birin çox saylı kəsimlərdən olması üçün yenidən kəsəmləri artıracaqlar.

- Sən tamamilə haqlısan.

- Necə bilirsən, Qlavkon, əgər onlardan soruşulsa: «Ləyaqətli insanlar siz hansı rəqəmlər barədə düşünürsünüz? Təki gerçəkdən sizin qəbul etdiyiniz kimi olan, yəni hər bir təkin hər bir təkə bərabər olduğu və ondan qətiyyətlə fərqlənməyən və özündə heç bir kəsimi olmayan rəqəmlər barədə düşünürsünüz mü?» - necə bilirsən nə cavab verərdilər?

- Hə, mənə, onlar yalnız düşünülə bilən rəqəmlərdən danışırlar, başqa cür onlarla heç cür davranmaq olmaz.(9)

- Bax, sən də görürsən ki, dostum, bir halda ki, bu elm həqiqətə naminə ruhu təfəkkürdən istifadə etməyə məcbur edir, onda gerçəkdən o zəruridir.

- Bunu necə də bacarıqla edir!
- Nə olsun? Təbiəti üzrə hesaba həssas olan insanların başqa elmlərə də həssas olduğunu da heç görmüsənmi? Hətta çətin dərk edənlər belə hesab təlimi alarlar və məşğul olarlarsa, bundan heç bir başqa fayda götürməsələr də hər halda ona əvvəlkindən daha həssas olurlar.
- Elədir.
- Doğrusu, düşünürəm ki, hətta səylə çalışanlar üçün bundan daha çətin predmet tapa bilməzsən.
- Əlbəttə, tapa bilmərəm.
- Bütün bunların naminə, biz bu elmi kənara qoymamalıyıq, əksinə, yalnız onun köməyi ilə yaxşı təbii istedadı olan insanları tərbiyə etməliyik.
- Səninlə razıyam.
- Beləliklə, qoy bu bizim ilk ehtimalımız olsun. Bu ehtimalla bağlı ikinci ehtimalı gözdən keçirək, bu elm bizə münasibdirmi?
- Yəni nə? Yoxsa sən həndəsəni deyirsən?
- Bəli, onu deyirəm.

Həndəsə

- O, hərbi işdə istifadə olunduğundan aydındır ki, münasibdir. Düşərgələri qurarkən, yerləri tutarkən, ordu toplayıb genişləndirərkən və yürüzlərdə bir çox hərbi quruculuqda, əlbəttə ki, həndəsəni bilənlə bilməyən arasında fərq özünü göstərəcək.
- Ancaq bunun üçün həndəsənin və hesabın hansısa əhəmiyyətsiz sahələri də yetərlidir. Lakin onun daha geniş tətbiq olunan bölümünü gözdən keçirmək lazımdır: o, bizim məqsədə yönəlmişdirmi, xeyir ideyasını seyr etməyə bizə kömək edirmi? Cavab veririk ki, bəli, varlığın böyük xoşbəxtlik ehtiva edən sahəsinə insan ruhunun yönəlməsinə kömək edir - axı hər hansı bir yolla olur-olsun o, bunu görməlidir.
- Haqlısan.
- Deməli, əgər həndəsə varlığı seyr etməyə məcbur edirsə, o, bizim üçün yararlıdır, əgər təşəkkülü görməyə sövq edirsə, onda yararlı deyil.
- Gerçəkdən biz bunu təsdiq edirik.
- Ancaq həndəsənin faydasını bir az bilən adam inkar etməz ki, bu elm onunla məşğul olanlarda dəb olan sözlərlə ifadə edilməsinə ziddir.
- Yəni?
- Onların ifadələri gülməli və məcburi çıxır. Onlar sanki praktiki işlə məşğul olurlar, onlar dördbucaqlı «quraq», xətt «keçirək» və s. ifadələr işlədirlər: bütün bunlar onların nitqindən bol-bol eşidilir. Bununla belə bunlar idrak naminə məşğul olan elədir.
- Əlbəttə.
- Bunu deməyəkmə...
- Nəyi?
- Bu yaranan və məhv olanı deyil, əbədi varlığı dərk etməklə məşğul olan elmdir.
- Yaxşı qeyddir: gerçəkdən həndəsə - əbədi varlığın dərkidir.
- Deməli, o, ruhu həqiqətə aparır və fəlsəfi kriterin yüksəlməsinə təsir edir, halbuki o, indi bizdə aşağıda, yerdədir.
- Bəli, həndəsə buna çox təsir edir.
- Deməli, ciddi sərəncam verilməlidir ki, Gözəl şəhərin vətəndaşları heç cürə həndəsəni tərk etməsinlər: axı onun əlavə tətbiqi də az önəmli deyil.
- hansı tətbiqi?
- Sənin dediyin sahədə - hərbi işdə, bununla yanaşı bütün elmlərdə - onların yaxşı mənimsənilməsi üçün: axı biz bilir ki, həndəsə ilə bağlılığı olan və bağlılığı olmayan insanlar arasında necə böyük fərq vardır!
- Zevsə and olsun ki, sonsuz fərq vardır!
- Onda həndəsəni gənclərimizin öyrənməli olduğu ikinci predmet kimi qəbul edək.
- Qəbul edək.

Astronomiya

- Nə olsun? Astronomiya, sənə, bizdə üçüncü predmet olacaq?
- Məncə hə, ona görə ki, ilin vaxtlarının, ayların, illərin dəyişilməsinin diqqətlə müşahidə edilməsi nəinki əkinçilik, gəmiçilik üçün eyni dərəcədə hərbi əməliyyatlar üçün də faydalıdır.
- Bu sənə də xoşa gələn əlamətdir: görünür ki, sən faydasız elmləri təyin edən kimi görünməkdən çəkinirsən. Bununla belə, çox önəmli olan inanılması çətin olan şeydir: elmdə hər bir adamın ruhunun başqa məşğuliyyətlərin öldürdüyü və kor etdiyi hansısa alət təmizlənir və yenidən canlanır, amma bununla belə onun bütövlüyünü qoruyub saxlamaq min gözə sahib olmaqdan faydalıdır - axı yalnız onun köməyi ilə həqiqəti görmək olar. Kim bununla razıdırsa sənin heyrətamiz danışıqlarını qəbul edə bilər, bunu heç cür duymayan kəs isə təbii olaraq düşünəcək ki, guya sən

onların fikrincə heç bir faydası olmayan və ya yadda saxlanmağa layiq olmayan boş söz danışsən. Bax sən bu iki qrup insanların hansı ilə danışdığını həmmən nəzərə al. Yaxud ola bilər ki, nə onun, nə də o birinin xatirinə deyil, başlıcası öz xatirinə bu araşdırmaya girişsən? Ancaq o halda da sən bundan kiminsə müəyyən fayda götürməsinə qarşı olmamalısan.

- Çox vaxt mən sual və cavab vasitəsi ilə mühakimə yürütməyi sevirəm, ancaq özüm üçün.

- Onda geriye dön, çünki biz həndəsədən sonrakı predmeti düzgün təyin etməmişik.

- Nədə yanılmışıq?

- Biz müstəvidən sonra dövr edən bərk cisimlərə girişmişik, amma onları öncə öyrənməli idik, (10) axı ikinci ölçüdən sonra üçüncü ölçünü gözdən keçirmək düzgün olardı: o kubların və dərinliyi olan başqa şeylərin (11) ölçülməsinə aiddir.

- Bu elədir, Sokrat, ancaq burada deyəsən yeni bir şey kəşf etmədik.

- Burada iki səbəb ola bilər: elə bir dövlət yoxdur ki, orada bu elm şöhrət tapa bilsin və çətin olduğundan zəif araşdırılır. Araşdırmaçıların rəhbərə ehtiyacı var: rəhbərsiz onlar kəşf edə bilməzlər. Hər şeydən öncə belə rəhbərin ortaya çıxması çətin, amma ortaya çıxarsa gedişatın indiki durumunda bu şeyləri araşdırınları onu eşitməzdilər, çünki onlar özləri barədə olduqca yüksək fikirdədirlər. Əgər bütün dövlətlər belə çalışmalara hörmətlə yanaşsaydı və onlara təkan versəydilər araşdırmaçılar tabe olardılar və onların gərgin axtarışları öyrənilən predmetin xassələrini aşkar edərdi. Bu çalışmalara çoxlarının rəğbət bəsləmədiyi və mane olduğu, həm də araşdırmaçıların özlərinin onun faydasını bilmədiyi indiki zamanda belə bu çalışmalar son dərəcə çəkici olduğundan genişlənilir. Ona görə də bu elmin yaranması təəccüblü deyil.

- Gerçəkdən onda çox çəkilik var. Ancaq sən indicə söylədiyini açıqla: bütün müstəviləri həndəsəyəmi aid edirsən?

- Bəli.

- Bundan sonra isə astronomiyaya girişdir və sonra da geri çəkildin.

- Mən bütün bunları araşdırmağa elə tələsdim ki, hər şey yavaş alındı. Sonra bunun ardınca dərinliyin ölçülməsi haqqında elm gəldi, ancaq onun ölçülməsi ilə bağlı iş gülməli dərəcədə pis olduğundan mən onun üstündən keçdim və həndəsədən sonra astronomiyadan, yəni dərinliyi olan cisimlərin fırlanma hərəkəti haqqında elmdən danışdım.

- Doğru deyirsən.

- Beləliklə idrakın dördüncü predmeti astronomiyadır - hazırda o nədənsə unudulmuşdur, ancaq onunla dövlət məşğul olarsa qəbul edilər.

- Təbiidir. Bir az öncə astronomiyayı alqışladığımı bayağı olduğunu mənə irad tutdun, bax indi mən onu sənə ruhuna uyğun olaraq tərifləyirəm: axı mənə hamıya aydındır ki, o ruhu yüksəkliyə baxmağa məcbur edir və onu bütün yerdəkilərdən uzağa aparır.

- Ola bilər ki, bu məndən başqa hamıya aydındır - mənə isə elə gəlir ki, bu belə deyil.

- Bəs necədir?

- Əgər astronomiya ilə onu fəlsəfə səviyyəsinə yüksəldənlər kimi məşğul olunarsa, onda o bizim baxışımızı olduqca aşağıya salar.

- Nəyi nəzərdə tutursan?

- Məncə yüksək elmin nə olduğu barədə özün cəsarətlə qərar qəbul etdin. Bəlkə də sən onu da deyəcəksən ki, əgər kimsə başını qaldıraraq tavadakı naxışlara baxmaqla bir şey duyarsa, o, bunu gözləri ilə deyil, təfəkkürü ilə görmüş olar. Ola bilər sən haqlısan - mən isə axı sadələşməyə, ona görə də hesab edə bilmərəm ki, bizim ruhumuzu yuxarı baxmağa varlığı və görünməyeni öyrənən elm yox, hansısa başqa bir elm məcbur edir. Kimsə duyğunun köməyi ilə bir şey öyrənməyə çalışdıqda ağzını heyrətlə yuxarıya açaraq, yaxud gözlərini qıyaraq aşağı baxmaqla duyğunun vasitəsilə bir şey öyrənməyə çalışarsa, fərqi yoxdur, mən deyirəm ki, heç nə öyrənə bilməyəcək, çünki bu qəbildən olan şeylər üçün idrak yoxdur və insan bu zaman yuxarı deyil, aşağı baxmış olur, ağzı üstə yerə uzanmış olsa da və ya arxası üstə dənizdə üzməyi bacarsa da, bu zaman yuxarı deyil, aşağı baxmış olur.

- Hə, öz cəzami çəkdim! Sən haqlısan, lakin astronomiyayı indikindən fərqli olaraq necə öyrənmək lazımdır? Onu öyrənməyimizin bizim məqsədimiz üçün xeyri nədir?

- Bax, belə. Görünən sahəni bəzəyən səmadakı (12) bu naxışları o qəbildən olan şeylərin ən gözəli və ən mükəmməli kimi qəbul etmək lazımdır, ancaq yenə də onlar həqiqi şeylərdən, onların bir-birinə münasibətdə əsl sürətlə və asta, həqiqi say və mümkün olan həqiqi formalarda yerdəyişməsindən çox geri qalır, həm də onun içində olanlar da yerlərini dəyişirlər. Bu gözlə yox, ağıl və düşüncə ilə dərk edilir. Yoxsa elə bilirsən gözlərlə dərk edilir?

- Qətiyyən yox.

- Deməli, səma naxışlarından əlimizə düşərsə Dedalın (13) və ya başqa bir ustanın, yaxud rəssamın yaxşı və səylə çəkilmiş sxemləri kimi səma naxışlarından da əsl varlığı öyrənmək üçün bir vasitə olaraq istifadə etmək lazımdır. Həndəsəni bilənlər onlara baxarlarsa, onların gözəl işləndiyini görə bilərlər, ancaq onlara bərabərliyin, ikləşmənin, yaxud başqa ilişkilərin həqiqi dərkinin mənbəyi kimi baxmaq gülməli olardı.

- Əlbəttə, gülməli olardı!

- Amma sənə, ulduzların dövrü hərəkətinə baxmaqla əsl astronom buna əmin olmazdı? O, bunun son dərəcə gözəl qurulduğunu görə bilərdi - axı demiurq (yaradan - A.T.) səmanı və səmada olan bütün şeyləri: gecə və gündüzü bir-birinə nisbətdə, onların ay, ayın ilə, ulduzları - bütün bunlara və bir-birinə münasibətdə yaratmışdır. Lakin o, bütün bunların həmişə eyni cür və heç bir dəyişiklik olmadan baş verdiyini qəbul edən, amma burada hər vasitə ilə həqiqət əldə etməyə can atan insanı şübhəsiz cəfəng adlandıracaq, halbuki ulduzlar da cisimlərdir və gözlər vasitəsilə qavranılırlar.

- Sənin dəlillərinlə razılaşıram.
  - Deməli, bir halda ki, biz astronomiyanı mənimsəmək və ruhumuzun hələ istifadə olunmamış şüurlu başlanğıcından istifadə etmək istəyiriksə, onda astronomiyanı da həndəsə kimi ümumi müddəalar tətbiq etməklə öyrənəcəyik.
  - Sən astronomiyanın vəzifəsini indi olduğundan xeyli mürəkkəbləşdirirsən.
  - Düşünürəm ki, əgər qanunverici kimi bizdən bir fayda gözlənilirsə, bizim qalan göstərişlərimiz də bu cür olacaq.
- Lakin sən münasib elmlərdən hansısa birini xatırlada bilərsənmi?
- İndi birdən-birə xatırlaya bilmərəm.
  - Mən hesab edirəm ki, hərəkətin bir yox, bir çox növü vardır. Bilənlər onun bütün növlərini göstərə bilirlər, amma bizə də onun iki növü bəllidir...
  - Hansılardır?
  - Göstərilənlərdən başqa, ona uyğun gələn başqa növü.
  - O hansıdır?

Musiqi

- Deyəsən gözlərimiz astronomiyaya yönəldiyi kimi, qulaqlarımız da biçimli səslərin hərəkətinə can atır: bu iki elm (astronomiya və musiqi - A.T.) sanki iki bacıdır, hər halda pifaqorçular belə söyləyirlər, biz də, Qlavkon, onlarla razılaşıyıq (14). Razılaşaqmı?
- Şübhəsiz.
- Bu predmet çox mürəkkəbdir, ona görə də bunu necə izah etdiklərinə onlardan soruşaq - bəlkə onlar da nə isə əlavə edə bilirlər. Lakin nə olur olsun biz öz fikrimizdə isnad edəcəyik.
- Nə barədə?
- Bizim tərbiyə etdiyimiz şəxslər qoy heç mükəmməl olmayan və indicə astronomiya ilə bağlı söylədiklərimizin hər zaman yönəlməli olduğu məqsədə deyil, başqa məqsədə yönəlmiş heç nəyi öyrənməyə can atmasınlar. Məgər sən bilmirsən ki, harmoniyaya münasibətdə də eyni yanlışlıq təkrar olunur? Astronomiyada olduğu kimi burada da insanlar bəhərsiz çalışırlar; onlar eşitdikləri ahəngləri və səsləri ölçür və tutuşdururlar.
- Tanrılara and olsun ki, bu onlarda çəkici alınır, nəyi isə onlar «sıxlaşma» adlandırır və qonşu evdən gələn səslərə belə qulaqlarını kökləyirlər; bəziləri deyirlər ki, onlar iki səsin arasında yerləşən əks sədanı fərqləndirirlər və orada da ölçmək üçün əsas götürülə bilən ən kiçik kəsikləri tapırlar; başqaları buradakı səslərdə fərq olmadığına inandırmaqla onlarla mübahisə edirlər, amma onların ikisi də qulağı ağıldan üstün dəyərləndirirlər.
- Sən simlərə dinclik verməyən və aşıqları burmaqla onlara işgəncə verən xeyirxah insanlar barədə danışsan. Mizrab zərbələri simləri necə gümrəhləndirib onları atmaq və ya onlarla lovğalanmaq barədə sözü uzatmayıb deyirəm ki, mən bu insanların deyil, indicə harmoniya barədə soruşmağı qərarlaşdırdığımız pifaqorçuların cavabını nəzərdə tuturam. Axı onlar da tamamilə astronomlar kimi hərəkət edirlər: onlar hündürdən eşitdikləri səslərdə rəqəmlər axtarırlar, ancaq ümumi sualları gözdən keçirmək səviyyəsinə qalxmır və hansı rəqəmlərin həmahəng olduğunu, hansıların isə olmadığını və nə üçün olmadığını izah etmirlər.(15)
- Sənin bu dediyin olsaydı çox yaxşı iş olardı!
- Hə, gözəlliyin və xeyrin araşdırılması üçün gerçəkdən faydalı iş olmalıdır, əks halda can atmaq faydasızdır.
- Şübhəsiz.

Dialektik metod

- Hər halda düşünürəm ki, bizim araşdırdığımız predmetlərin öyrənilməsi onların ümumiliyinin və qohumluğunun müəyyən edilməsinə gedib çatır və hər hansı baxımdan onların bir-birinə yaxın olduğu nəticəsinə gətirirsə, onda o qarşımıza qoyduğumuz məqsədə nail olmağa kömək edir, belə ki, əməyimiz hədəf deyil. Əks halda isə o faydasızdır.
- Mənə də elə gəlir. Lakin, Sokrat, sən çox mürəkkəb iş barəsində danışsan.
- Sən giriş hissəsini nəzərdə tutursan, yoxsa başqa bir şeyi? Məgər biz bilmirik ki, bu mənimsəməli olduğumuz nəğmənin girişidir? Sən bunda güclü olanı mahir dialektik saymırsan?
- Əlbəttə yox, Zevsə and olsun! Mənim tanıdıklarımın arasında belələri çox azdır.
- Lakin kim ki, ağıllı dəlil gətirə, yaxud onu qəbul edə bilmirsə, o, bizim zəruri saydığımız biliklərdən heç vaxt heç nə bilməyəcək.
- Hə, başqa cür ola bilməz.
- Bax, bu, Qlavkon, dialektikanın hasil etdiyi nəğmənin özüdür. O, ağılla dərk edilə bilər, görmə qabiliyyəti isə istəyir ki, onu təsvir etsin; ancaq onun görmək cəhdi, söylədiyimiz kimi yalnız heyvanları olduğu kimi, ulduzları olduğu kimi, nəhayət Günəşi olduğu kimi görməyə yönəlmişdir. Kimsə fikir yürütməyə cəhd etdikdə isə o, duyğunun yanından ötürək təkcə təfəkkür vasitəsilə istənilən predmetin mahiyyətinə can atır və təfəkkürün özünün köməyiylə xeyrin mahiyyətini dərk edəndək geri çəkilmir. Beləliklə başqası görünənin, hiss edilənin zirvəsinə qalxdığı kimi, o da ağılla dərk edilən zirvəsinə qalxır.
- Tamamilə doğrudur.

- Onda sən bu yolu dialektik yol adlandırmırsanmı?

- Sonra?

- Bu, buxovdan azad qurtarmaq, kölgələrdən işığa üz çevirmək, yer altından Günəşə yüksəlmək olacaq. O zaman canlı varlıqlara, bitkilərə və Günəşə baxmağa imkan olmasa da, hər halda Günəşlə müqayisədə özləri də kölgə olan işığın yaratdığı obrazların kölgəsindənsə ilahi varlığın sudakı surətlərinə və bütün varlığın kölgəsinə baxmaq daha yaxşıdır. Bütövlükdə bizim söz açdığımız elmlərlə məşğul olmaq bu imkanı verir və bədənimizə məxsus olan [duygulardan] ən aydını ən parlaq cismani və görünən sahəyə apardığı kimi, o da ruhumuzun gözəl başlanğıcını yüksəkliyə, varlıqlar arasında ən mükəmməlin seyrinə aparır.

- Mənim üçün çətin olsa da hesab edirəm ki, bu belədir, o biri tərəfdən də bunu qəbul etməmək çətinindir. Lakin (bu məsələyə biz dəfələrlə qayıdacağıq) işin indi söylədiyimiz kimi olduğunu fərz edərək indi nəğmənin özünə keçək və bu girişi araşdırdığımız kimi onu da araşdıraq. Deyək ki, bu mühakimə qabiliyyəti nə ilə fərqlənir, onun hansı növləri var, ona aparan yollar hansıdır. Görünür ki, onların əldə olunması yolçunun rahatlanmasından, səyahətin başa çatmasından ibarət olan məqsədə çatdırır.

- Əzizim Qlavkon, hazırlığın çatışmazlığında mən tərəfdən nöqsan olmasa da, mənim ardımca gəlməyə hələ səndə güc yoxdur. Amma sən haqqında söz açdığımız şeylərin obrazlarını deyil, həqiqətin özünü heç olmasa mənim təsəvvür etdiyim kimi görə bilərdin. Gerçəkdən belədir ya yox - hələlik bunu təkid etməyə dəyməz. Bax bunu görmək hökmən lazımdır - bunda təkid etmək gərəkdir. Deyilmi?

- Sonra?

- O da təkid edilməlidir ki, yalnız fikir yürütmək qabiliyyəti onu (yolu - A.T.) indicə araşdırdığımız elmləri bilən insana göstərə bilər, başqa cür heç mümkün deyil.

- Bunu təsdiq etmək lazımdır.

- Hansısa başqa bir yolla hər şeyi, yəni hər bir şeyin mahiyyətini ardıcılıqla tutmağın mümkünlüyünü heç kim bizə sübut edə bilməz; axı araşdırmanın bütün başqa üsulları ya insanın rəylərinə və istəklərinə bağlıdır, ya da [şeylərin] yaranmasına və ahənginə, yaxud da bütünlükdə cücərmənin və harmonikləşmənin saxlanmasına yönəlmişdir. İndi söylədiyimiz kimi varlıqdan nə isə öyrənməyə can atan başqa elmlərə (həndəsə və ondan sonra gələn elmlərdən söz gedir) gəlincə deyilməlidir ki, varlıq onların yalnız yuxusuna girir, ayıq halda isə onlar öz mülahizələrindən istifadə edərək onları mətənatlı saxlayacaqları sürədə və bu mülahizələr barəsində özlərinə hesabat vermədikdə varlığı görə bilməyəcəklər. Kim ki, bilmədiyi şeyi müqəddimə kimi götürür, nəticə və aralıq isə birləşdirilməsi mümkün olmayan törəmələrdir, belə uyğunsuzluğu nə zamansa bilik adlandırmaq olarmı?

- Heç vaxt.

- Deməli, bu baxımdan təkə dialektik metod düzgün yoldadır (16): gümanları ataraq o, əsaslandırmaq məqsədilə ilk başlanğıca yaxınlaşır; o, ruhumuzun gözünü tutmuş sanki hansısa barbar pələngindən yavaş-yavaş onu azad edir və bizim gözdən keçirdiyimiz qabiliyyətdən yardımçı və bələdçi kimi istifadə edərək onu yüksəkliyə yönəldir. Adət üzrə onu biz hər dəfə elm adlandırmışıq, ancaq başqa ad tələb olunur, çünki onun istifadə etdiyi üsullar o qədər də aydın deyil, bununla belə o, bir elm kimi rəydən daha aydındır. Dərrakəni isə biz artıq təyin etmişik. Lakin, mənəcə, ad barədə mübahisə lazım deyil, çünki baxış predmeti son dərəcə önəmlidir.

- Hə, lazım deyil, tək adın nəyi göstərdiyi görünsün.

Dialektik metodun bölmələri - idrak, düşüncə, inam və bənzətmə

- Onda bizi öndə olduğu kimi aşağıdakı ad təmin edə bilər; birinci bölmə - idrak, ikinci - düşüncə, üçüncü inam, dördüncü - bənzətmə. Sonuncuların ikisi birlikdə rəyi

birincilər isə birlikdə - təfəkkürü təşkil edir. Rəy təşəkkülə, təfəkkür isə mahiyyətə aiddir. Mahiyyət təşəkkülə aid olduğu kimi də idrak inama, düşüncə isə - bənzətməyə aiddir. Bizim mülahizə etdiyimiz sahənin və aqlımızla dərk etdiyimiz sahənin isə ikiye bölünməsinə və bu adların aid olduğu predmetlərə uyğunluğunu isə yol verdiyimizdən daha uzun mühakimələrə yol verməmək üçün kənara qoyaq, Qlavkon.

- Ancaq mən sənənin ardınca gəlməyə gücüm çatdığı dərəcədə (17) qalanları ilə də razıyam.

Dialektikanın təyini

- Əlbəttə, kim ki, hər hansı bir şeyin mahiyyətini sübut edə bilər, sən onu dialektik adlandırırısan. Kim ki, bundan məhrumdur, onda o, özünə və başqasına nə dərəcədə hesabat verə bilmirsə, sən bunun üçün o kəsdə o dərəcədə də aqlın çatmadığını deyəcəksən.

- Necə deməyəsən?

- Xeyrə münasibətdə də iş bu cürdür. Kim ki, sübut vasitəsilə xeyir ideyasını qalan şeylərdən ayıraraq müəyyən edə bilmirsə, kim ki, bütün maneələri dəf edərək mülahizəyə deyil, mahiyyətin anlayışına əsaslanan təkzibə sanki döyüş meydanına girir kimi can atmır; kim ki, bütün bunlardan keçib sarsılmaz inamla irəli gedə bilmirsə - onun barəsində sən deyəcəksən ki, ona ümumiyyətlə xeyir qismət deyil, hansısa bir yolla o, xeyir xəyalına toxunarsa, onda bu biliklə deyil, yalnız mülahizə ilə ola bilər. Belə insan indiki ömrünü yatmaqda və yuxu görməkdə keçirir və o, burada ayılmadan Aidə gələrək son yuxuya gömülür.

- Zevsə and olsun ki, mən bunu qətiyyətlə təsdiq edirəm.
- Amma öz uşaqlarına - doğrudur, hələ sən onları fikrində böyüdüb tərbiyələndirirsən - əgər onları gerçəkdən böyüdərsənsə nə qədər ki, onlar sxem eskizləri kimi nitqsizdirlər, dövlət yönəldiciləri olub mühüm işlərə sərəncam vermələrinə imkan verməzdin?
- Əlbəttə, yox.
- Amma sən onları daha çox sual və cavab işində yüksək bilik almağa imkan verən tərbiyə almağa qanunla məcbur edərdin?
- Biz səninlə birlikdə belə bir qanun verəcəyik.
- Onda sənə elə gəlmirmi ki, biz dialektikanı bütün biliklərin başındakı taca bənzədirik və hansısa başqa bir biliyi ondan yüksəkdə tutmaq düz olmazdı: axı o, onların hamısının zirvəsidir.
- Məncə bu belədir.
- Səncə, yalnız bu idrakı kimə və nə yolla yönəldəcəyimizi müəyyən etmək qalır.
- Ayardındır.

Bir daha hökmdarların seçilməsi və tərbiyəsi haqqında

- Yadına sal, hökmdarların seçilməsindən söz açarkən hansını seçmişdik?
- Yada salmamaq olarmı?
- Ümumiyyətlə hesab et ki, o zaman göstərdiyimiz naturaları seçmək, başqa sözlə ən etibarlı, cəsarətli və imkan daxilində yapışığılara üstünlük vermək lazımdır, amma bundan başqa təkcə alicənab və ciddi mənəviyyətli həm də bu cür tərbiyəyə uyğun insanlar axtarmaq lazımdır.
- Səncə, onlar kimlərdir?
- Dostum, onlar elmlərə həssas və tez anlayanlar olmalıdır. Axı ruhları gimnastik məşqlərdən daha çox elmlərin əzəməti qorxudur: bu çətinlik ruha daha yaxındır, bu, onun bədənlə paylaşmadığı özəllikdir.
- Doğrudur.
- Yaxşı yaddaşlı, sarsılmaz və hər yöndən əməksevər insanlar axtarılmalıdır. Əks halda bu qədər fiziki gərginliyə dözməyə, bu qədər oxumağa və məşq etməyə onun marağı olacaq?
- Əgər müstəsna istedadlı natura gərəkdirsə, beləsinə tapmaq çətin olacaq.
- Zəmanəmizin yanlışlığı da bundadır, ona görə də fəlsəfə yetərincə dəyərləndirilmədiyindən onunla layiqincə məşğul olurlar - bu barədə biz artıq danışmışıq. Fəlsəfə ilə alçaq adamlar deyil, alicənab insanlar məşğul olmalıdır.
- Yəni necə?
- Hər şeydən öncə ona girişən insan əməksevərlikdə axsamamalıdır, bəzən bu yarımçıq olanda çətinlikdən geri qaçır. Bunu gimnastikanı, ov etməyi və bədəni gəlişdirən hər şeyi sevib oxumağı, araşdırmağı sevməyən, biliyə həvəssiz insanlarda özünü göstərir: o zaman belə çətinlikdən onun zəhləsi gedir. O şəxsləri də axsaq adlandırmaq olar ki, onların əməksevərliyi zəhlə tökən çətinliyə zidd olan başqa bir çətinliyə yönəlmiş olsun.
- Tamamilə haqlısan.
- Deməli, o şey ki, həqiqətə aiddir, əgər ruh düşünülmüş yalana nifrət etməsinə baxmayaraq (buna onun özü də dözmür və başqalarının yalan deməsindən rahatsız olur), yenə də cəhalətə meyl edib sadələşməsinə donuzdan da pis çirklənir və özü də bilmədən təkabürlə yalana yol verir və utanmırsa yenə də onu şikəst hesab edəcəyik.
- Bütün bunlar tamamilə doğrudur.
- Düşüncəliliyə, cəsarətə, alicənablığa və başqa fəzilətlərə gəlincə, kimin alicənablıq, kimin alçaqlıq göstərdiyi diqqətlə və davamlı müşahidə edilməlidir. Bunu fərqləndirməyi bacarmayan - xüsusi şəxs və ya dövlət adamı olsun - özü də bilmədən bu və ya başqa ehtiyac üçün - dost kimi və ya yönəldici kimi - bir ayaqlı axsaq və alçaq insanları cəlb edəcək.
- Gerçəkdən bu tez-tez olur.
- Biz isə bundan qaçmalıyıq. Əgər biz bədən və ruhca sağlam insanlar seçirik və onları yüksək biliklərlə və gərgin məşqlərlə tərbiyə ediriksə, onda ədalət barədə bizə irad tutmaq üçün əsas olmayacaq və biz dövlətin də bütövlüyünü və onun quruluşunu da qoruyub saxlaya bilərik; yox, əgər bunun üçün münasib olmayan insanlar götürsək, hər şey əksinə olacaq və fəlsəfə daha çox gülüş hədəfi olacaq.
- Bu biabırçılıq olardı.
- Şübhəsiz. Lakin, görünür, mən artıq gülməli durumdayam.
- Nə üçün?
- Bütün bunların bizdə əyləncə olduğunu unudaraq var gücümle danışdım. Lakin mən danışarkən söz fəlsəfinin üstünə gəldi və onun necə sıxışdırıldığını gördüm. Günahkarlara nifrət etdiyimdən birdən coşdum və çox ciddi danışdım.
- Zevsə and içirəm ki, bir dinləyici kimi məndə o təəssürat yaranmadı.
- Natiq kimi isə məndə yarandı. Lakin unutmayaq ki, seçmə barədə danışarkən biz yaşlıları seçdik, indi isə bəlli olur ki, bu yaramaz - axı Solonun sözü - guya insan qocaldıqda çox şeyi öyrənmiş olur - inanmaq olmaz; əksinə onun öyrənmək qabiliyyəti qaçmaq qabiliyyətindən də azalır: böyük və çoxlu əmək yalnız gənclərə məxsusdur.
- Şübhəsiz.

Tərbiyənin yaş dərəcəsi

- Deməli, hesab, həndəsə və müxtəlif ilkin idrak sahələri dialektikadan öncə bizim layihələşdirdiyimiz dövlətin keşikçilərinə uşaqlıqda, lakin zorakı formalar tətbiq etmədən öyrədilməlidir.

- Yəni?

- Heç bir elmi azad insan kölə kimi öyrənməməlidir. Doğrudur, bədəni çətinlikləri dəf etməyə məcbur edirlər, bu onun üçün pis olmur, lakin ruha zorakılıqla yeridilən bilik möhkəm olmur.

- Bu doğrudur.

- Dostum, ona görə də öz uşaqlarını onlardan hər birinin təbii meylini yaxşı müşahidə etmək üçün elmə zorla yox, oyun şəraitində məşğul olmalarına çalış.

- Söylədiklərin əsassız deyil.

- Xatırlayırsanmı, biz demişdik: uşaqları savaşa da özümüzə aparmaq lazımdır - əlbəttə, at üstündə tamaşaçı kimi, təhlükəsiz yerdə isə daha yaxından tamaşa eləsinlər, qoy onlar sanki küçüklər kimi qanın dadını görsünlər.

- Yadımdadır.

- Kim bütün bunlarda - əməkdə, elmdə, təhlükə anlarında - hər zaman özünü fərsətli göstərsə, onları xüsusi siyahıya daxil etmək lazımdır.

- Hansı yaşda?

- Bədən tərbiyəsi məşğələlərindən azad edildikdən sonra. Axı onların iki və ya üç il davam edən bu sürətdə başqa şeylə məşğul olmaq imkanı yoxdur. Yorğunluq və yuxu - elmin düşmənləridir. Lakin bununla belə o da sınaq üçün az önəmli deyil: bədən məşqlərində kimin özünü fərsətli göstərməsi mühümdür.

- Bəs necə!

- Bu sürə başa çatanaqədək iyirmi yaşlılar arasından seçilmiş gənclər başqalarına nisbətən daha çox ad çıxarmış olacaqlar, uşaq yaşlarında isə onlara keçilən elmlər ümumi icmaldan ibarət olmalıdır ki, onlar bu elmlərin bir-biri ilə və varlığın təbiəti ilə qohumluğunu görə bilsünlər.

- Yalnız bu yolla qazanılan bilik möhkəm ola bilər.

- Bu da dialektika məşğələləri üçün insanda təbii göstəricilərin olub-olmadığını bilmək üçün başlıca sınaqdır. Kim ki, hər şeyi təhlil etməyi bacarır o - dialektikdir, bacarmayan isə yox.

- Mən də elə düşünürəm.

- Bu yöndə - elmdə, savaşa və qanunda göstərilən hər şeydə daha çox dözümlü olanları, fərqlənənləri isə sən qeyd etməlisən. Bu gənclər otuz yaşa çatdıqda yenə onların arasında seçmə aparılmalı, onlara daha çox etimad göstərməli və onlardan hansının görmə və başqa duyğulara müraciət etmədən həqiqi varlığa yüksəlməyi bacardığını müşahidə edilməklə dialektik bacarıqları sınaqdan keçirilməlidir. Lakin burada ən böyük ehtiyatlılıq tələb olunur, dostum.

- Nədən ötrü?

- Bizim zamanımızda düşüncə bacarığı ilə bağlı şərin necə geniş yayıldığını məgər görmürsən?

- O nədir elə?

- Onunla məşğul olanlar başdan-başa qanunsuzluqlar içindədirlər.

- Həm də olduqca.

- Onların halı səni heyrətləndirirmi? Səncə, onlar nifrətə layiq deyillərmi?

- Əsasən hansı yöndən?

- Misal götürək: atılmış bir uşaq böyük və tanınmış bir ailədə zənginlik içində böyüyür, onu hər cür təmin edirlər. Böyüdükcə bilir ki, özünə valideyn saydığı adamlar ona yadırlar, əsl valideynlərini isə tapa bilməyəcək. Onu əzizləyənlərə və uydurma valideynlərinə - özünün onlara atılma olduğunu bilməzdən öncə və bunu biləndən sonra - necə baxacağını sezirsənmi? Yaxud istəyirsən mən necə gördüyümü söyləyim?

- İstəyirəm.

- Mən görürəm nə qədər ki, o, həqiqəti bilmir uydurma valideynlərinə - atasına, anasına və qalanlarına onu əzizləyənlərdən çox hörmət edəcək. Onu əzizləyənlərə nisbətən qohumlarının ehtiyaclarına, qanunsuz hərəkətlərinə və sözlərinə həqarəti az olacaq.

- Təbiidir.

- Həqiqəti biləndə isə, düşünürəm ki, uydurma qohumlara onun hörməti və diqqəti azalacaq, onu əzizləyənlərə isə artacaq, o, bu sonuncuları əvvəlkindən daha çox eşidəcək, onlar yaşadığı kimi yaşayacaq, naturaca son dərəcə vicdanlı olsa da, əvvəlki atasına və uydurma qohumlarına qayğısı azalacaq.

- Hər şey sən deyən kimi baş verir. Lakin bu misalın ağıla, düşüncəyə tapınan insanlarla nə əlişisi var?

Ədalət insanda uşaqlıqda tərbiyə edilir.

- Bağlılığı bax, belədir: nəyin ədalətli və yaxşı olduğu barədə bizdə uşaqlıq illərindən baxış vardır, valideynlərimiz bizi o baxışla tərbiyə edib - biz onlara tabe olur və sayğı göstəririk.

- Hə, bu belədir.

- Lakin o baxışa həzz ilə bağlı adətlər ziddir, onlar öz çəkiciliyi ilə ruhumuzu tumarlayır. Doğrudur, bir az iddiasız insanlar ataların vəsiyyətlərinə itaət və hörmət edərək ona qapılırlar.

- Bütün bunlar doğrudur...

- Sonra. Bu durumda olan insanın qarşısında «Gözəllik nədir?» sualı (18) durarsa - o qanunvericidən vərdişlə mənimsədiyi cavabı verəcək. Tez-tez və müxtəlif təkziblərə məruz qaldıqda isə elə yıxılacaq ki, guya gözəllik çirkindən heç də çox gözəl deyil rəyini paylaşacaq. Ədalətə, xeyrə və xüsusi sayğı göstərdiyi hər şeyə münasibəti bu cür dəyişəcək. Bundan sonra onun sayğı və itaətkarlığından, sənə, nə qalacaq?

- Onda artıq bu itaətkarlıq və inam qalmayacaq.

- Əgər o bütün bunları olduğu kimi daha dəyərləndirməzsə, onda soruşulur onun ürəyinə yatan həyat tərzindən savayı hansı həyat tərzinə üz tutmalıdır?

- Başqa həyat tərzinə müraciət etməsi mümkünsüzdür.

- O halda elə görünəcək ki, o, öncə qanunun göstərişlərinə əməl etsə də, indi qanun pozan olmuşdur.

- Hə, bu labüddür.

- Deməli, bu hal düşüncəyə meyilli insanlar üçün təbiidir və öncədən söylədiyim kimi onlara acımaq lazımdır.

- Amma təəssüflər.

- Deməli, otuz yaşlı insanların sənə belə təəssürat yaratmaması üçün mümkün qədər ehtiyatla danışıqlara başlamaq lazımdır.

- Şübhəsiz.

- Məgər daimi ehtiyat tədbirlərindən biri düşünmək zövqünün gənclikdə yaranmasının qarşısını almaq deyilmi?(19) Sənə bəllidir ki, yeniyetmələr düşüncənin dadını duyar-duymaz ziddiyyətlərə uyaraq və özlərini təkzib edənləri yamsılayaraq və özləri də başqalarını təkzib etməyə girişərək öz dəlilləri ilə sanki küçüklər kimi qarşılarına keçəni parçaladıqlarından zövq alaraq ondan əyləncə kimi istifadə edirlər.

- Hə, onlar bundan özlərini saxlaya bilmirlər.

- Onlar təkzib olunduqda çoxları tərəfindən dəfələrlə təkzib edildikdə, əvvəlki mövqelərini tamam inkar edirlər, bu onlara və eyni zamanda fəlsəfənin predmetini başqalarının gözündən və özlərinin gözündən salır.

- Tamamilə doğrudur.

- Amma yuxarı olan şəxs bu cür azgınlıqla iştirak etmək istəməyəcək; danışıqda zarafatda əylənmək naminə əks gedən insandan daha çox həqiqətə çatmaq istəyənlə bənzəməyə çalışacaq. Özü də təmkinli olacaq və məşğuliyyəti ilə özünü gözdən salmayıb hörmət qazanacaq.

- Doğrudur.

- Öncə haqqında söz açdığımız addımlar ehtiyat tədbirlərə aid deyilmi: hazırda olduğu kimi hər kim gəldi, o cümlədən layiq olmayanlara deyil, yalnız vicdanlı və mətin naturalı insanlara abstrakt düşüncəyə yol verilsin?

- Əlbəttə, bu, gərəkli tədbirdir.

- Gimnastik çalışmaları bədəni gəlişdirməyə nisbətən düşünmək qabiliyyəti əldə etmək və təkcə onunla davamlı və gərgin məşğul olmaq üçün iki dəfə çox zaman yetərlidirmi?

- Sən altı, yoxsa dörd il nəzərdə tutursan?

- Bu önəmli deyil. Qoy həтта beş il olsun. Bundan sonra sənin gözündə onlar yenə də mağaraya enəcəklər (20): onları dövlət vəzifələrini gənclərə layiq olan hərbi və başqa vəzifələri tutmağa məcbur etmək lazım gələcək: qoy onlar təcrübədə də başqalarından geri qalmasınlar. Üstəlik bütün bu yönərdən onlar sınınilmalıdırlar - müxtəlif təsirlərə davam gətirə biləcəklərmi, yoxsa təsir altına düşəcəklər.

- Bu sınaq üçün nə qədər zaman ayırırsan?

- On beş il. Əlli yaşına çatanda isə işdə və idrakda sağ çıxanları və fərqlənənlər - artıq son məqsədə yönəldilməlidirlər: mənəvi baxışlarını yüksəltməyə və aləmdəki hər şeyə baxmağa, özlüyündə xeyri gördükdə isə onu nümunə kimi götürərək özünün qalan bütün həyatında dövləti, xüsusi şəxsləri və özünü - hər birini öz növbəsində - tənziqləməyə məcbur etmək lazımdır. Vaxtın çox hissəsini onlar fəlsəfəçiliyə həsr edəcəklər, sıra çatdıqda isə mülki quruculuq üzərində, dövlət vəzifələri tutmağa çalışacaqlar - ona görə yox ki, bu gözəl bir işdir, ona görə ki, dövlət naminə zəruridir. Beləliklə, onlar daim özlərinə oxşar insanlar tərbiyə edəcəklər və onları öz yerlərinə dövlətin keşikçisi təyin edəcək və özləri isə xoşbəxtlər Adasında yaşamağa çəkiləcəklər. Dövlət isə ictimaiyyət hesabına onlara abidələr ucaldacaq. Pifiya (21) təsdiq edərsə tanrılar kimi, təsdiq etməzsə xoşbəxt və ilahi insanlar kimi onların adına qurbanlar kəsəcək.

- Sokrat, sən heykəltəraş kimi yaratdığın hökmdarların heykəlini gözəl başa çatdırdın.

- Hökmdar qadınların da heykəlini, Qlavkon - mənim söylədiklərimin hamısı qadınlara heç də kişilərə aid olduğundan əz deyildir: doğrudur, əlbəttə, ona təbii qabiliyyəti olan qadınlardan söhbət gedir.

- Bir halda ki, söylədiyimiz kimi qadınlar hər şeydə kişilərlə bərabər iştirak edəcəklər, bu doğrudur.

- Bəs necə? Siz razısınızmı ki, biz dövlət və onun quruluşu ilə bağlı heç də boş sözlər deməmişik? Əlbəttə, bütün bunlar çətindir, lakin hansı yollarsa, həm də göstərdiyimiz yolla mümkündür: dövlət hakimiyyətində əsl filosoflar olduqda, çox və ya bir olacaqlarından asılı olmayaraq onlar indiki hörmətlərinə aşağı nəzərlə, çox cüzi və heç nəyə dəyməyən kimi baxacaqlar və fəlsəfəyə aid olan intizamı və şərəfi yüksək qiymətləndirəcəklər, ancaq ədaləti ən böyük və zəruri hesab edəcəklər; ona xidmət edərək və onu artırmaqla öz dövlətlərini quracaqlar.

- Ancaq necə quracaqlar?

- Şəhərdə on yaşdan yuxarı olanların hamısını onlar kəndə göndərəcəklər, qalan uşaqları isə valideynlərinə xas olan müasir adətlərin təsirindən qoruyaraq onları tərbiyə edəcəklər və bu zaman bizim öncə söylədiyimiz qanunları

rəhbər tutacaqlar. Bax, bu qayda ilə də bizim söylədiyimiz dövlət quruluşunu asanlıqla və sürətlə yaradacaqlar, dövlət çiçəklənəcək və orada törənən xalq böyük fayda götürəcək.

- Hə, çox böyük faydası olacaq. Bir vaxt gerçəkləşdirilərsə bunun necə edilməli olduğunu, Sokrat, mənə sən yaxşı izah etdin.

- Deməli, biz bu dövlət və ona uyğun olan insan haqqında yetərinə danışdıq? Axı bizcə onun necə olması aydındır.

- Hə, aydındır. Sənin qoyduğun məsələ deyəsən tamamlandı.

* * *

..

Qeydlər

YEDDİNCİ KİTAB

1. Homer. Odissey. XI, 49-491.

2. Platon özünün «Fədon» dialoqunda insan həyatının primitivliyindən irəli gələn məhdudluqdan iki yer (biri bizim, insanların yaşadığı, o biri ilahi, məftunedici) barəsindəki mifdə, rəvayətdə söz açır. Bizim yaşadığımız yer həyatını (bizim fikrimizcə, insanların yaşadığı Yer dedikdə Platon maddilik və onun doğurduğu hisslər aləmini nəzərdə tutur) mağara həyatına bənzədir.

Mənəvi korluq simvolu kimi mağara ənənəsi əski yunan fəlsəfəsində geniş yayılmamışdı. Ona görə də Platonun bu barədəki şərhə orijinal sayıla bilər. Platonun mağara həyatı barədəki şərhini Esxilə «günəş işığı düşməyən yuvalarda» yaşayan, «baxaraq görə bilməyən», «dinləyərək eşitməyən» həyatları «yuxu surətlərini» xatırladan «zirək qarışqalar» kimi təsvir olunduğu «Zəncirlənmiş Prometey»inə işarə kimi qəbul etmək olar. Platon «Dövlət»in bu yerində də «mağara» təsviri ilə mənəvi korluğa işarə edir.

3. Xoşbəxtlər adası, pak-qəhrəmanlar məskəni. Herodot göstərir ki, Misirdə Fivdən səhra ilə yeddi günlük yoldan sonra Oasis şəhəri, yəni yunanların dilində Xoşbəxtlər adası yerləşir.

4. Burada məhbuslar - «işığa», yəni elmlərə qovuşmuş keşikçilərdən fərqli olan əkinçilər və sənətcilər nəzərdə tutulur.

5. Platonun burada işlətdiyi «pak», «paklıq» və «paklaşma» məfhumları barədə A.F.Losev «Antik estetik tarixi» (rus dilində) kitabında geniş məlumat verir. Fiziki paklıq, ağıl, ruhun, ideyaların paklığı gözdən keçirilir. Platon hesab edir ki, ən dəyərli paklıq - «əşyanı necə varsa, olduğu kimi fikrin görməsidir», bu isə «fiziki və dünyəvi varlıqlardan tutmuş efir və səma varlıqlarınadək» hər şeyin «maksimal gözəlliyidir (A.F.Losev. «İstoriya antiçnoy estetik». M., 1969, s.302-310).

6. Burada çiling (fil) - dəstə oyununa bənzər bir oyun nəzərdə tutulur. Bu oyun barədə Platon «Fədr» dialoqunda bilgi verir.

7. Palamed şaşkı oyunun, əlifbanın və hesabın ixtiraçısı sayılırdı. Bunun əskinə olaraq Esxil Prometeyi rəqəmlərin və əlifbanın ixtiraçısı kimi göstərir («Zəncirlənmiş Prometey»ə bax).

8. Hiss orqanları ilə qavranılan vahid («bir») hər zaman özündə çoxluğu birləşdirir (bir meşə - çoxsaylı ağaclar, kollar və s. bir insan, fərd - bədənin çoxsaylı üzvləri, bir əl - barmaqlar və s.). Özündən başqa heç bir şeyi nəzərdə tutmayan təkə, «bir» varlıq axtarışı müqəddiməsiz başlanğıca və ya Tək varlığa fikri yüksəliş hərəkətidir, başqa sözlə, rəqəmlər haqqında elm fəlsəfi düşüncəyə sövq edir.

9. Burada şeylərdəki konkret rəqəmin sonsuz bölünənliyi və ideal rəqəmin isə bölünməzliyi nəzərdə tutulur.

10. Platon həndəsəyə xüsusi önəm verirdi. Onun yaratdığı Akademiyanın girəcəyində «Həndəsəçi olmayan girə bilməz» sözləri yazılmış lövhəcik asılmışdı. Musiqidən, həndəsədən və astronomiyadan uzaq olanlar Akademiyaya qəbul edilmirdilər. Diogenin verdiyi bilgiyə görə Akademiyanın başçısı Ksenokrat həmin elmlərdən xəbərsiz olan bir insana demişdir: «Yolunla get, səndə fəlsəfədən yapışmaq üçün heç bir şey yoxdur». Platonun tələbələri arasında Evdoks, Menexm kimi nəhəng riyaziyyatçılar olmuşdur, görkəmli həndəsəçi Evklid isə «Platon fəlsəfəsinə yaxın idi».

11. Kub burada üç ölçülü cisim kimi başa düşülür. Çox ehtimal ki, Sokrat pifaqorçuların həll etməyə çalışdıqları və stereometriya ilə deyil, planimetriyanın tətbiqi ilə həll oluna bilən (bu metodu Xioslu Hippokrat təklif etmişdi) «kuba yüksəltmə»dən söz açırdı.

12. Ulduzlu səma nəzərdə tutulur və fikir Esxilə «Zəncirlənmiş Prometey»indən gətirilir.

13. Dedal - afinal Krittə labirintləri (əski Yunanıstan və Misirdə: çox dolaşq yolları və çoxlu otaqları olan böyük binalar) memarı (Herodot onun barəsində «Tarix» kitabının VII kitabında bilgi verir).

14. Pifaqorçuların təliminə görə gözlə görünən səma cisimlərinin hərəkəti sferalar arasında harmoniya vardır. Sferalar arasındakı harmoniya isə insanda eşitmə yolu ilə əldə edilən musiqi harmoniyasının özülündə durur. Bu təlimdən çıxış edərək Platon astronomiya ilə musiqini bir-biri ilə əlaqələndirir.

15. Burada Pifaqor eksperimentçiliyi tənqid edilir. Səsin keyfiyyəti ilə bəlli olduğu kimi qocaman pifaqorçu Hippas məşğul olmuşdur. O, mis lövhələr düzəltmiş və onlardan «səslərin simfoniyasını» hasil etmişdir. Hippas

müxtəlif nisbətdə maye ilə doldurulmuş boş qablarda səslərin yayılma, hərəkət sürətini müşahidə etmiş və bu sahədə öztəlimini yaratmışdır.

16. Platona görə bütün elmlər ali xeyirin ancaq hiss edilən və görünən dünyadakı görüntülərini öyrəndiyindən ali xeyirin dərk edilməsinin düzgün və universal metodu yalnız dialektikadır.

17. Platona görə uşaqların qeyri-yetkin ağılını irrasional kəmiyyətlərlə müqayisə etmək olar.

18. Platon qanunların və dövlətin şəxsləndirilməsindən və ya onlara insan şəkli verilməsindən «Kriton» dialoqunda söz açır.

19. Aristotel hesab edir ki, gənc insan həyatı işlərdə təcrübəsiz olduğu üçün politika elmi ilə məşğul olmaq üçün yaramaz. Bundan başqa gənc affektlərin (həyəcanların, tez özündən çıxmaq, hirsənmək və qəzəblənmələr) təsiri altında politika nəzəriyyəsini öyrənməkdən faydalana bilməz (Nikomaxova. etika. M., I, bax).

20. Burada filosofların gündəlik əməli fəaliyyətlərindən söhbət gedir.

21. Pifiya - Delfiyada gələcəkdən xəbər verən kahinə-qadın (Herodot «Tarix» əsərinin I, III-IX kitablarında ondan söz açır).